

УДК 342.9(075.8)

А. МАРУЩАК, кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ¹

Анотація. Щодо юридичного статусу суб'єктів інформаційних правовідносин.

Людина досить довго була головним виробником і поширювачем відомостей про навколишнє природне середовище та суспільне життя, а тому і єдиним суб'єктом інформаційних відносин. Розвиток цивілізації спричинив появу нових, похідних учасників таких відносин. Спочатку до інформаційних потоків у якості суб'єктів входили сім'ї, роди, племена, які передавали власний досвід із покоління у покоління. Пізніше до суб'єктного складу інформаційних відносин почали входити держави, юридичні особи приватного і публічного права. Ми, можливо, на сьогодні перебуваємо напередодні виникнення нових учасників інформаційних відносин, якими зможуть стати новітні інформаційні технології, наділені штучним інтелектом.

Відносини, що існують з приводу одержання, використання, поширення та зберігання різноманітних відомостей, є багатограничними і включають безліч суб'єктів. Це пов'язане насамперед із феноменом інформації, множинністю її джерел, носіїв і проявів.

Деяка частина інформаційних відносин у силу їх суспільної значущості потребує врегулювання за допомогою загальнообов'язкових, формально визначених, гарантованих державою правил поведінки. Такі відносини визначаємо як правові інформаційні, інформаційно-правові відносини або інформаційні правовідносини. Упорядкування таких відносин пов'язане у першу чергу з необхідністю розмежування прав та обов'язків їх учасників, тобто з визначенням правового статусу відповідних суб'єктів. Саме тому актуальним науковим завданням є визначення поняття та видів суб'єктів інформаційних відносин.

У своїх наукових працях питання юридичного статусу суб'єктів правовідносин розкривають: Алексєєв С.С., Котюк В.О., Красавчиков О.А., Рабинович П.М., Спиридонов Л.І., Сурилов О.В. Окремі особливості учасників інформаційних правовідносин досліджували Демкова М.С., Калюжний Р.А., Кохановська О.В., Петров Є.В., Швець М.Я. та ін.

Загальними завданнями статті визначаємо:

- 1) розкрити зміст поняття “суб'єкт інформаційних правовідносин”;
- 2) класифікувати суб'єктів інформаційних правовідносин за різними критеріями.

Нормативна основа інформаційних правовідносин у державі визначена у статтях 32 і 34 Конституції України, Законах України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” від 16 листопада 1992 року, “Про телебачення і радіомовлення” від 21 грудня 1993 року та інших, а також у статтях Цивільного кодексу України, Кримінального кодексу України, спрямованих на захист честі, гідності та ділової репутації особи внаслідок поширення неправдивої інформації, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, збереженням, використанням

© А. Марущак, 2006

¹ Виконано у рамках реалізації проекту “Здійснення наукового дослідження “Правомірні засоби доступу громадян до інформації” на виконання Розпорядження Президента України від 14.12.2005 р. № 1276/2005-рп “Про призначення грантів Президента України для обдарованої молоді на 2006 рік” за фінансової підтримки Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

та розголошенням відомостей про особу тощо.

Зі змісту статті 3 Закону України “Про інформацію” випливає, що інформаційними є правовідносини, які виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації.

Стаття 7 Закону України “Про інформацію” [1] визнає суб’єктами інформаційних відносин: громадян України; юридичних осіб; державу Україна, а також інші держави, їх громадян та юридичних осіб, міжнародні організації та осіб без громадянства.

Однак, зважаючи на багатогранність інформаційних відносин, обсяг прав та обов’язків зазначених вище суб’єктів є різним і залежить від об’єктів таких відносин та зовнішніх умов, у яких такі відносини виникають. Так, наприклад, громадянин України як запитувач інформації у порядку статті 32 Закону України “Про інформацію” перебуває у іншому правовому становищі, ніж у відносинах з приводу авторства художнього твору. Спільним для зазначених, здавалося б абсолютно різних, видів інформаційних відносин є можливість особи вступати у такі правовідносини. Тобто цілком логічним є визначення інформаційної правосуб’єктності як правової категорії.

Сьогодні серед науковців немає єдності у поглядах на співвідношення правосуб’єктності і правового статусу: одні вчені вважають правосуб’єктність передумовою правового статусу, другі схильні включати її в правовий статус як структурний елемент, треті називають правосуб’єктність більш об’ємною категорією, яка включає в себе правовий статус.

На думку Скакун О.Ф. – *“правосуб’єктність сприяє встановленню відмінності правового статусу від інших соціальних статусів особи – економічного, політичного, етнічного та ін.”*. Термін “правосуб’єктність” застосовується до суб’єктів права – учасників правовідносин. Термін “правовий статус” вживається для характеристики правового становища особи в цілому. Тому правосуб’єктність як важливий “опорний” інститут (фундамент) набуття правового статусу фізичною або юридичною особою може бути включена до складу правового статусу” [8]. Цілком погоджуємося з такою точкою зору у контексті співвідношення інформаційної правосуб’єктності та правового статусу суб’єктів інформаційних правовідносин.

На нашу думку, *інформаційна правосуб’єктність – це здатність суб’єкта інформаційних правовідносин мати інформаційні права та набувати своїми діями суб’єктивні інформаційні права і обов’язки, які складають зміст інформаційних правовідносин.*

Зміст інформаційної правосуб’єктності, зрозуміло, для всіх суб’єктів інформаційних відносин не є однаковим. Для кожного суб’єкта інформаційного права є своя певна правосуб’єктність з конкретним змістом. Для органів державної влади змістом інформаційної правосуб’єктності є компетенція як сукупність певних повноважень. Для громадян та юридичних осіб інформаційна правосуб’єктність складається з правоздатності, дієздатності, деліктоздатності та певних суб’єктивних прав та обов’язків.

Інформаційна правосуб’єктність складається з інформаційної правоздатності та інформаційної дієздатності. Виникнення інформаційних прав і обов’язків у особи зумовлено наявністю у неї інформаційної правоздатності, що є невідчужуваною від особи ознакою – юридичною здатністю бути носієм відповідних прав і обов’язків з числа передбачених законом. Особа не може бути ані обмежена, ані позбавлена правоздатності.

Особа може самостійно вступати у інформаційні правовідносини лише за умови її дієздатності. Інформаційна дієздатність – це визначена інформаційним законодавством юридична можливість суб’єкта інформаційних правовідносин здійснювати свої інформаційні права й обов’язки, реалізуючи яку (можливість) він здатний бути активним учасником інформаційних відносин. Тобто суб’єкт інформаційних правовідносин самостійно визначає, які права йому реалізовувати, у які конкретні інформаційні правовідносини йому вступати.

Елементом інформаційної правосуб’єктності є і деліктоздатність, тобто здатність суб’єкта інформаційних правовідносин нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Деліктоздатність фізичних осіб як учасників інформаційних правовідносин, як правило, настає з 16 років (за окремі види правопорушень може наступати раніше або пізніше). Правоздатності, дієздатності та деліктоздатності юридичної особи наступають практично завжди одночасно (за винятком здійснення інформаційної діяльності, що потребує спеціального дозволу (ліцензії), тобто з моменту державної реєстрації і припиняються з ліквідацією юридичної особи.

Особливий статус має держава як суб’єкт інформаційних правовідносин. Зрозуміло, що категорії інформаційної правосуб’єктності (правоздатності і дієздатності) для держави Україна або іноземних держав не визначаються. У міждержавних відносинах Україна виступає суб’єктом міжнародних, у тому числі інформаційних, відносин. Учасником внутрішньодержавних відносин держава стає через органи державної влади, тобто опосередковано. Для органів державної влади ж інформаційна правосуб’єктність, як зазначалося, полягає у сукупності певних законодавчо передбачених повноважень.

Міжнародні організації виступають суб’єктами інформаційних правовідносин у стосунках з державами, іншими суб’єктами з приводу одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Проблемним є визначення правового статусу громадськості як суб’єкта інформаційних правовідносин. Так, наприклад, законодавець у Законі України “Про інформацію” застосовує терміни “предмет громадського інтересу”, “право громадськості знати інформацію” [2. – Ст. 30]. У окремих нормативних актах поняття “громадськість” означає “одну або декілька фізичних або юридичних осіб” [5. – Ст. 1; 6, п. 1.2 Положення]. Тому громадськість не виділяємо у якості самостійного суб’єкта інформаційних правовідносин, розуміючи, що дане поняття включає одного або декілька “основних” суб’єктів.

Таким чином, суб’єктами інформаційних правовідносин є фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права [4. – Ст. 81, п. 2], які є правоздатними – наділеними законодавством України інформаційними правами і обов’язками, а також держава Україна, іноземні держави та міжнародні організації.

Пов’язаними з інформаційною правосуб’єктністю учасників інформаційних відносин категоріями є їх (учасників) права та обов’язки. Зокрема, учасники інформаційних відносин мають право:

одержувати (виробляти, добувати), використовувати, поширювати та зберігати інформацію з використанням будь-яких засобів, крім випадків, передбачених законом;

на одержання інформації про: діяльність органів державної влади; діяльність народних депутатів; діяльність органів місцевого і регіонального самоврядування та місцевої адміністрації; те, що стосується його особисто [2. – Ст. 43].

Учасники інформаційних відносин зобов’язані:

поважати інформаційні права інших суб’єктів;

використовувати інформацію згідно з законом або договором (угодою);

забезпечувати додержання принципів інформаційних відносин (гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об’єктивність, вірогідність інформації; повнота і точність інформації; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації);

забезпечувати доступ до інформації на умовах, передбачених законом або угодою;

зберігати її в належному стані протягом встановленого терміну і надавати іншим особам або державним органам у передбаченому законом порядку;

компенсувати шкоду щодо порушення законодавства про інформацію [2. – Ст. 44].

Для більш повної характеристики суб'єктів інформаційних правовідносин здійснимо їх класифікацію за різними критеріями.

Основною видовою класифікацією суб'єктів інформаційних правовідносин, як зазначалося, є їх поділ за правовим статусом:

фізичні особи: громадяни України, іноземці, особи без громадянства;

юридичні особи приватного і публічного права, у тому числі міжнародного;

соціальні спільноти: держави, територіальні громади тощо.

Стаття 42 Закону України “Про інформацію” визначає основними учасниками інформаційних відносин авторів, споживачів, поширювачів, зберігачів (охоронців) інформації. Відповідно до зазначеної норми можна навести класифікацію суб'єктів інформаційних відносин за функціональним критерієм, тобто взяти за основу поділу *характер дій з інформацією*: автор одержує (створює) інформацію, споживач використовує її, поширювач розповсюджує, а зберігач (охоронець) зберігає та захищає інформацію.

За рівнем визначеності кількості суб'єктів інформаційних правовідносин розрізняємо загальних учасників інформаційних правовідносин (кількість уповноважених або зобов'язаних суб'єктів невизначена); конкретних учасників інформаційних правовідносин (кількість суб'єктів правовідносин точно визначена).

За характером дії зобов'язаного суб'єкта виділяємо активні (зобов'язаний суб'єкт повинен вчинити певні дії); пасивні (зобов'язаний суб'єкт повинен утриматися від певних дій) суб'єкти інформаційних правовідносин.

За предметом правового регулювання (інформаційні та тісно пов'язані з інформаційними відносинами) суб'єкти інформаційних правовідносин поділяються на суб'єктів власне інформаційних правовідносин (наприклад, запитувач і власник (розпорядник) інформації) і суб'єктів правовідносин, що тісно пов'язані з інформаційними (наприклад, орган управління державним майном і об'єкт управління). Останні здійснюють діяльність, що регламентується нормами адміністративного, цивільного, господарського, фінансового та інших галузей права, однак у процесі такої діяльності вступають у інформаційні відносини з іншими суб'єктами. Підтвердженням істинності такого критерію є позиція провідних науковців щодо місця інформаційного права в системі об'єктивного права України. Вони визначають, що інформаційне право – це комплексна галузь права, яка має спеціальний предмет – суспільні інформаційні відносини [9. – С. 30].

Висновки. Необхідною ознакою суб'єкта інформаційних правовідносин є інформаційна правосуб'єктність як його (суб'єкта) здатність мати інформаційні права та набувати суб'єктивні права і обов'язки, які складають зміст інформаційних правовідносин.

Проблемним є визначення правового статусу громадськості як суб'єкта інформаційних правовідносин. На нашу думку, громадськість не слід виділяти у якості самостійного суб'єкта інформаційних правовідносин, а розуміти дане поняття як сукупність кількох фізичних або юридичних осіб.

Класифікація суб'єктів інформаційних правовідносин, здійснена автором у статті не є вичерпною і містить такі критерії поділу суб'єктів:

за правовим статусом (фізичні особи: громадяни України, іноземці, особи без громадянства; юридичні особи приватного і публічного права; соціальні спільноти: держави, територіальні громади тощо),

за характером дій з інформацією (автори, споживачі, поширювачі, зберігачі (охоронці) інформації),

за рівнем визначеності кількості суб’єктів (загальні і конкретні учасники інформаційних правовідносин),

за характером дії зобов’язаного суб’єкта (активні і пасивні),

за предметом правового регулювання (суб’єкти власне інформаційних правовідносин, суб’єкти правовідносин, що тісно пов’язані з інформаційними).

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку вважаємо розкриття особливостей правового статусу окремих видів суб’єктів інформаційних правовідносин, визначення їх прав та обов’язків. Важливо також дослідити і обґрунтувати існуючі підстави виникнення інформаційних правовідносин за законодавством України².

Використана література

1. Рішення Конституційного Суду України № 5-зп від 30 жовтня 1997 року (справа К.Г. Устименка) у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України “Про інформацію” та статті 12 Закону України “Про прокуратуру” // Офіційний Вісник України. – 1997. – № 46 від 24.11.97.
2. Закон України “Про інформацію” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48 від 01.12.1992.
3. Закон України “Про звернення громадян” (зі змінами, внесеними Законом № 2384-IV від 20 січня 2005 року) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
5. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 25 лютого 1991 року, ратифікована Законом № 534-XIV від 19.03.99 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 153.
6. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України “Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля” від 18.12.2003 р. № 168 // Офіційний Вісник України. – 2004. – № 6. – Ст. 357.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. ; За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – Ч. 1. – 692 с.
8. //www.lawbook.by.ru/theory/Skakun/19.shtml.
9. Основи інформаційного права України: Навч. посіб. / В.Цимбалюк, В.Гавловський, В.Гриценко та ін.; За ред. М.Швеця, Р. Калюжного та П.Мельника. – К.: Знання, 2004. – 274 с.
10. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2004. – 41 с.
11. Якушев І.М. Суб’єкти трудового права: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Яр.Мудрого. – Харків, 2000. – 18 с.
12. Гусаров К.В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб’єктності: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Яр.Мудрого. – Харків, 2000. – 19 с.
13. Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 212 с.

² Пропозиції, зауваження, запитання до автора щодо наукової проблематики надсилайте за е-адресою: martol_law@ukr.net